

A Review of the Persian Language Teaching Programs of IRIB

Fatemeh Azimifard¹

Abstract

Since the beginning of radio and television activities in Iran, alongside attention to the correct use of language in the media, proper writing and speaking education have also been a focus for program makers. The history of producing educational programs in the Persian language on radio dates back to the 1960s. The production of programs related to Persian language education on radio and television has experienced many ups and downs over different periods. At the times, there has been a flourishing of short programs, while at other times, dramatic works have been produced. This article, through qualitative study, aims to examine the status of Persian language education programs in the Islamic Republic of Iran Broadcasting (IRIB) and their relation to the needs of the audience. It looks at various types of programming in the field of language education on national networks. The statistical population includes all Persian language programs produced by IRIB between 2019 and 2022. Sampling was done purposefully, and the sample size consisted of thirteen programs. At least three episodes from each program were analyzed. The results of the research indicate a lack of continuity in the production of successful Persian language education programs. Intermittency was a significant characteristic of the programs examined. Furthermore, the absence of overarching policy-making in the productions within this field is evident. This has led to the production of similar programs.

Keywords: Radio and TV, Persian language teaching, programming.

¹ PhD in Linguistics, Allame Tabatabai University, Researcher in IRIB
f.azimifard@irib.ir

نگاهی به برنامه‌های آموزش زبان فارسی در صدا و سیما

فاطمه عظیمی فرد^۱

چکیده

از آغاز فعالیت صدا و سیما در ایران در کنار توجه به کاربرد صحیح زبان در رسانه، آموزش درست‌نویسی و درست‌گویی نیز مورد توجه برنامه‌سازان بوده است. سابقه تولید برنامه آموزشی زبان فارسی در رادیو به دهه چهل شمسی بازمی‌گردد. ساخت برنامه‌های مرتبط با آموزش زبان فارسی در رادیو و تلویزیون در مقاطع مختلف دچار افت و خیزهای فراوان بوده است. زمانی برنامه‌سازی رونق داشته و زمانی نیز کارهای نمایشی تولید شده است. این مقاله به کمک مطالعه کیفی با هدف بررسی وضعیت برنامه‌های آموزش زبان فارسی در صدا و سیما، نگاهی دارد به انواع برنامه‌سازی در حوزه آموزش زبان در شبکه‌های سراسری صدا و سیما. جامعه آماری پژوهش تمامی برنامه‌های زبان فارسی صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران بین سال‌های ۱۳۹۸ تا ۱۴۰۱ تشکیل می‌دهد. نمونه‌گیری به شکل هدفمند و حجم نمونه شامل سیزده برنامه بوده است. از هر برنامه دستکم سه قسمت بررسی شده است. نتایج پژوهش حاکی از نبود استمرار در تولید برنامه‌های موفق آموزش زبان فارسی است. مقطعی بودن، ویژگی مهم برنامه‌های بررسی شده بود. ازسوی دیگر، فقدان سیاست‌گذاری کلان در تولیدات این حوزه مشهود است. این امر موجب تولید برنامه‌های مشابه شده است.

کلیدواژه‌ها: صدا و سیما، آموزش زبان فارسی، برنامه‌سازی، ارزیابی.

۱- مقدمه

زبان یکی از مؤلفه‌های اصلی هویت ملی است و حفظ، گسترش و تقویت فرهنگی جامعه با زبان مرتبط است، تاجایی که زبان را عامل اصلی هویت‌بخشی معرفی می‌کنند. هرگاه سخن از حفظ، تقویت و گسترش فرهنگ یک جامعه به میان می‌آید، بحث زبان نیز به عنوان عاملی اصلی مطرح می‌شود. یکی از اهداف مهم گسترش زبان فارسی، افزایش تسلط فارسی‌زبانان به زبانی است که به کار می‌برند. تسلط بیشتر، یعنی توانایی به کار بردن زبان در موقعیت‌های اجتماعی پیچیده‌تر و متنوع‌تر است (باطنی، ۱۳۸۰: ۳۳-۳۵).

^۱ دکتری زبان‌شناسی همگانی، دانشگاه علامه طباطبائی، پژوهشگر ارشد صدا و سیما f.azimifard@irib.ir

رسانه‌ها برای انتقال اطلاعات نیازمند زبان هستند و از این رو، زبان ابزار اصلی تمامی انواع رسانه است. از سال‌های اولیه شروع به کار صدا و سیما در ایران، به کاربرد زبان فارسی توجه شده است. سابقه برنامه‌سازی رادیویی در حوزه تخصصی زبان فارسی، به دهه چهل شمسی بازمی‌گردد. در دهه ۵۰ نیز بحث‌هایی مفصل در مجله تماشا (سروش فعلی) در خصوص زبان معیار یا زبان رسمی که باید در رادیو و تلویزیون به کار رود، منتشر شد. اولین نشست تخصصی زبان رسانه سال ۱۳۶۷ در صداوسیما برگزار شده است. سال ۱۳۷۰ شورای عالی ویرایش سازمان صداوسیما تشکیل و سال ۱۳۷۱ دومین نشست تخصصی زبان رسانه برگزار شد. در دهه هشتاد و نود نیز نشست‌های متعددی با موضوع زبان در رسانه در صداوسیما برگزار شده است. هرچند این اقدامات بسیار ارزنده بوده است اما به رفع اشکالات زبانی محدود شد و نگاه کلان در سطح مدیریت کاربرد زبان در رسانه ملی همچنان مغفول ماند. اما «صداوسیما اگرچه به‌عنوان گسترده‌ترین وسیله ارتباطی نظام قادر است نقش منحصربه‌فردی را در تحقق ارزش‌های زبان فارسی ایفا نماید، اما به دلیل پیچیدگی خاص فرایند ارزش‌گذاری و نیز ارتباط زبان فارسی با سایر موضوع‌های اجتماعی، فرهنگی و مذهبی تحقق شایسته نقش رسانه در این زمینه منوط به تأمل و تعمق و طراحی دقیق و منسجم پژوهشی در شناخت ارزش‌ها از منظر زبان‌شناسی و جامعه‌شناسی است.» (آقاگل‌زاده، ۱۳۸۹: ۳۴)

زبان فارسی زبان ملی و زبان رسمی ایران است. رادیو و تلویزیون نیز ضمن توجه به تنوع زبانی، برای ارتباط با طیف وسیع مخاطبان خود گونه معیار را به کار می‌برد. بر پرداختن به امر زبان فارسی همواره در اسناد بالادستی کشور توجه شده است. برای مثال زبان فارسی از جمله حوزه‌های مهمی است که در «نقشه مهندسی فرهنگی کشور» مصوب سال ۱۳۹۲ شورای عالی انقلاب فرهنگی نیز بدان پرداخته شده است. در بخش چهارم این سند ذیل «اهداف کلان فرهنگی»، بند سوم به «تعمیق خودباوری ملی و پاسداشت میراث‌های ارزشمند ایرانی-اسلامی و توسعه و ترویج زبان و ادب فارسی» اختصاص دارد. (۱۳۹۲: ۳۸)

یکی از اهداف رسانه‌ها و به‌ویژه تلویزیون با توجه به فراگیری آن، گسترش و تقویت زبان فارسی معیار است که این امر به میزان دانش و شیوه نگاه و عمل تولیدکنندگان برنامه‌های تلویزیونی بستگی دارد. به نظر می‌رسد نقش رسانه‌های همگانی ایران در سلامت زبان فارسی مهم‌تر و مؤثرتر از نقشی است که رسانه‌های همگانی کشورهای پیشرفته در سلامت زبان ملی خود دارند، زیرا در آن کشورها نظام آموزشی، زبان ملی را تا آن حد به مردم می‌آموزد و در به کارگیری آن ماهر می‌سازد که در برابر غلط‌ها و کج سلیقه‌های احتمالی رسانه‌های همگانی ایمنی نسبی کسب کنند، حال آن‌که در کشور ما چنین نیست و غلط‌ها و کج سلیقه‌های احتمالی رسانه‌های همگانی به سرعت در میان مردم رایج می‌شود و زبان را آلوده و بیمار می‌سازد. (ایرانی، ۱۳۷۵: ۱۶۷-۱۶۸)

اما مهم‌ترین نقش رسانه‌ها، به‌ویژه صداوسیما «نقش آموزشی» است. گسترش سریع شکل‌های مختلف ارتباطات جمعی، ابعاد جدیدی به آموزش بخشیده است و در نتیجه این گسترش، دو پدیده اجتناب‌ناپذیر مرتبط باهم ظاهر شده‌اند: از یک طرف، رسانه‌های همگانی محیط آموزشی فراگیری

پدیدآورده‌اند که عنوان «یگانه محل آموزشی» را از مدارس گرفته‌اند و از سوی دیگر، همین رسانه‌ها به یکی از محمل‌های مهم و آموزشی تبدیل شده‌اند که روز به روز تکامل می‌یابند و شکل‌های جدید پیدا می‌کنند. (فیروزان، ۱۳۷۱: ۵۰۳)

اگر الگوهای زبانی مورد استفاده در صداوسیما، درست و صحیح به کار رود، حتی بیش از نظام آموزشی در زبان آموزشی مؤثر خواهد بود و اگر اشتباهی در الگوها راه یابد، ممکن است بر زبان یک ملت تأثیر بگذارد. صداوسیما در ترویج زبان معیار و تغییر گونه‌های غیرمعیار، نقش محوری برعهده دارد. (صادقی، ۱۳۸۱: ۶۸)

آموزش زبان به دو شکل مستقیم و غیرمستقیم صورت می‌گیرد. در آموزش مستقیم زبان‌آموزان با قواعد دستور و واژه و ساختارهای زبانی به شکل مستقیم آشنا می‌شوند اما در روش غیرمستقیم، هدف اصلی یادگیری بدون تمرکز مستقیم بر قواعد و اصول زبان است. آموزش غیرمستقیم یا تلویحی زبان به معنای آموزش زبان از طریق نمایش و فیلم و موسیقی و سایر منابع فرهنگی و هنری است. در این نوع آموزش است که محتواهای مختلف فرهنگی و هنری ارائه می‌شود. با این روش به شکل متنوع و جذاب مهارت‌های مختلف زبانی تقویت می‌شود. در این نوع آموزش است که رسانه‌ها می‌توانند نقش آفرینی کنند.

باتوجه به نقش فراگیر رسانه‌ها، میزان آنچه از طریق مراجع رسمی آموخته می‌شود، با میزان تأثیرپذیری از رادیو، تلویزیون و روزنامه‌ها و مجله‌ها قابل‌مقایسه نیست. در پژوهش حاضر تلاش شده است با بررسی نمونه‌هایی از برنامه‌های آموزش زبان فارسی در شبکه‌های سراسری صداوسیما، به این سؤال پاسخ داده شود که برنامه‌های آموزش زبان فارسی رادیو و تلویزیون از منظر محتوایی تا چه میزان پاسخگوی نیازهای مخاطبان شبکه‌ها هستند؟

۲- پیشینه پژوهش

در حوزه آموزش زبان و آموزش زبان فارسی و برنامه‌ریزی زبانی تاکنون پژوهش‌های مختلفی به انجام رسیده که در پژوهش حاضر از آن‌ها بهره‌گیری شده است. در اینجا به برخی از پژوهش‌ها اشاره می‌گردد:

صبوری کاشانی (۱۳۶۹) در رساله کارشناسی ارشد خود با عنوان «آموزش زبان فارسی به عنوان زبان خارجی»، حدود سی دوره آموزش زبان فارسی را به‌عنوان زبان دوم بررسی کرده است. این دوره‌ها به‌گونه‌ای به‌نسبت عینی، با توجه به آنچه در دنیای آموزش زبان خارجی می‌گذرد، بررسی شده و میزان مطلوبیت هر دوره نشان داده شده است.

زندى (۱۳۷۷) در رساله دکتری خود با عنوان «زبان‌شناسی آموزشی و برنامه‌ریزی آموزش فارسی به غیرفارسی‌زبانان (یک رویکرد نظام‌بنیاد)» به بررسی اصول علمی تدوین برنامه درسی آموزش فارسی به غیرفارسی‌زبانان (فارسی‌آموزان خارجی و ایرانیان غیرفارسی‌زبان) با تکیه بر یافته‌های زبان‌شناسی آموزشی پرداخته است. در این پژوهش آمده است که براساس وضعیت موجود اصول علمی زبان‌شناسی -

آموزشی، برنامه‌ریزی درسی و تولید مواد آموزشی در اکثر برنامه‌های آموزش فارسی به غیرفارسی‌زبانان رعایت نشده است. بنابراین، در این رساله با بررسی الگوهای آموزشی زبان دوم، مدل «نظام‌بنیاد» جدیدی پیشنهاد شده است که نظام آموزش زبان فارسی را در چهار «زیرنظام» پژوهشی، تدوین برنامه درسی و مواد آموزشی، اجرای برنامه و مدیریت سازمان داده است.

نقدی (۱۳۸۰) در رساله کارشناسی‌ارشد خود با عنوان «نقش رسانه‌های جمعی در آموزش زبان فارسی» تلاش کرده است به سؤالاتی چون: چگونه می‌توان از رسانه‌های جمعی برای آموزش زبان فارسی استفاده کرد؟ کدام رسانه برای آموزش چه مهارتی مؤثرتر است؟ و اینکه آیا می‌توان صرفاً از یک رسانه برای آموزش زبان فارسی استفاده کرد؟ پاسخ گوید. این رساله بیشتر به طرح مباحث نظری پرداخته و تمامی رسانه‌های جمعی را در نظر داشته است. در آموزش زبان فارسی همانند سایر زبان‌ها، روش انتقال اطلاعات زبانی مهم است. برای آموزش مؤثرتر هر موضوع از جمله یک زبان جدید، باید آن را احساس کرد ولی به دلایل مختلف از جمله محدودیت زمان و مکان، همیشه این امکان فراهم نیست. با استفاده از رسانه‌ها در آموزش زبان می‌توان شرایطی مشابه واقعیت فراهم کرد و حس‌های مختلف زبان‌آموز را به کار گرفت تا نتیجه‌ای مطلوب‌تر به دست آید.

سارلی (۱۳۸۰) در پژوهش خود با عنوان «برنامه‌ریزی زبان و رسانه‌ها» به بررسی فرایند آگاهانه برنامه‌ریزی زبان و نقش رسانه‌ها در اشاعه مستقیم برنامه‌ریزی زبانی با افزایش آگاهی جامعه زبانی در زمینه نوآوری‌های زبانی، تغییر نگرش‌ها و طرزتلقی‌ها درباره مسائل زبانی پرداخته است.

زیاده ابراهیم ساتی (۱۳۸۶) در رساله دکتری خود با عنوان «آموزش و یادگیری زبان فارسی از طریق رسانه‌های گروهی (رادیو و تلویزیون) به‌عنوان زبان خارجی» جهت بهبود و افزایش وسعت آموزش و یادگیری زبان فارسی به غیرفارسی‌زبانان، مطالبی همچون روش‌ها و شیوه‌های تدریس، عوامل مؤثر در آموزش و یادگیری زبان خارجی، وضعیت زبان فارسی در جهان امروز، نقش رسانه‌های گروهی در آموزش زبان خارجی، آموزش زبان فارسی از طریق رادیو و تلویزیون و در نهایت ارتباط میان ادبیات و عوامل اجتماعی - فرهنگی و آموزش زبان فارسی به‌عنوان زبان خارجی را به طور کامل مورد بحث، بررسی و توصیف قرار داده است.

عظیمی فرد (۱۳۹۰) در مقاله‌ای با عنوان «نگاهی به آموزش زبان فارسی در سایت‌های شبکه‌های رادیویی برون‌مرزی ایران» ضمن بررسی چگونگی آموزش زبان فارسی به غیرایرانیان در رادیوهای برون-مرزی، نحوه استفاده از فناوری‌های نوین آموزشی - به‌عنوان بخشی از ابزار توسعه زبانی در سایت‌های اینترنتی شبکه‌های برون‌مرزی صدای جمهوری اسلامی ایران - را بررسی کرده است.

عظیمی فرد (۱۳۹۲) در پژوهشی دیگر با عنوان «نقش صداوسیما در گسترش زبان فارسی» تلاش کرده است با بررسی وضعیت آموزش زبان فارسی در شبکه‌های مختلف سیما (با بررسی جدول پخش برنامه‌ها و پایگاه‌های اینترنتی شبکه‌ها) راه‌های گسترش زبان فارسی از طریق رسانه را بررسی کند.

حسینی مؤخر (۱۴۰۲) در پژوهشی کیفی با عنوان «آموزش زبان فارسی از طریق رادیو و تلویزیون: بایدها و نبایدها» از طریق بررسی برنامه‌های زبان فارسی و مصاحبه عمیق با کارشناسان به شناسایی نقاط

ضعف و آسیب‌های فعلی برنامه‌های رادیو و تلویزیون در حوزه آموزش زبان فارسی و نیز ارائه راهکارهایی برای ارتقای آموزش زبان فارسی و صیانت از آن در صداوسیما پرداخته است.

۳- روش پژوهش

در ارزیابی محتوای آموزشی برنامه‌های آموزش زبان فارسی در شبکه‌های سراسری رسانه ملی از فهرست بازبینه^۱ استفاده شد. برای شناسایی نقاط قوت و ضعف محتوای آموزشی؛ روش‌های متعددی وجود دارد. برای مثال سه روش اساسی برای ارزیابی کتاب‌های درسی به این شرح هستند: الف. روش برداشت‌گرایانه^۲؛ در این روش تجزیه و تحلیل محتوا براساس برداشتی کلی صورت می‌گیرد؛ ب. تهیه فهرست بازبینه: این شیوه روش‌مند است و معیارهای موجود در فهرست به ترتیب خاصی بررسی می‌شوند و ج. روش عمیق: به شکل انتخاب بخشی از محتوای آموزشی به شکل دقیق و موشکافانه بررسی می‌شود (عبدالوهاب، ۲۰۱۳: ۵۶). در این مقاله برنامه‌های آموزش زبان و ادب فارسی بررسی شده است. از آنجایی که محتوای آموزشی در اینجا فیلم یا صوت بوده؛ تلاش شده است فهرست بازبینه با محتوای مورد بررسی که برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی هستند، همسو شود. به این شکل که با استفاده از فهرست بازبینه میکلی (۲۰۰۵) فهرست بازبینه‌ای محقق ساخته با ۵ گویه اصلی تهیه شد^۳؛ (۱) محتوا؛ (۲) نحوه ارائه محتوا و (۳) جذابیت ظاهری برنامه و (۴) قالب برنامه و (۵) شبکه پخش‌کننده. امکان امتیازدهی به سه پرسش اول در سه سطح ضعیف و متوسط و خوب وجود داشته است. جزییات فهرست بازبینه (گویه‌ها و زیرگویه‌ها) در جدول بعدی آمده است:

^۱ یکی از روش‌های ارزیابی محتوای آموزشی.

2. impressionistic

^۲ نگارنده موردی از فهرست بازبینه برای بررسی برنامه آموزشی زبان نیافت و از این‌رو، از منابع بررسی کتاب‌های آموزش زبان استفاده شده است.

ردیف	گویه‌ها	زیرگویه‌ها
۱	محتوا	- آیا موضوع اصلی ارائه شده از نظر موضوع و کارکرد به طور سازمان یافته ارائه شده است؟ - آیا محتوا مانند دریچه‌ای به سوی یادگیری فرهنگ و زبان فارسی است؟ - آیا مخاطب هدف مشخص است؟
۲	شیوه ارائه محتوا	- آیا برای یادگیری بیشتر مثال‌های کافی ارائه شده است؟ - آیا زبان ارائه قابل فهم و ساده است؟
۳	جذابیت ظاهری برنامه	- آیا از گرافیک و پویانمایی و موشن گرافی در تصویر و جلوه صوتی در صدا استفاده شده است؟
۵	قالب برنامه	- برنامه‌ک - مسابقه - گزارش - نمایش
۴	شبکه پخش برنامه	راديو (راديو پیام) تلویزیون (شبکه‌های یک، دو، سه، چهار، پنج، آموزش و نسیم)

جدول ۱. فهرست بازبینی برنامه‌ها

جامعه آماری تمامی برنامه‌های زبان فارسی صداوسیما بین سال‌های ۱۳۹۸ تا ۱۴۰۱ بوده‌اند. نمونه‌گیری به شکل هدفمند و حجم نمونه سیزده برنامه بوده است. از هر برنامه دستکم سه قسمت بررسی شده است.

۴- یافته‌ها

۴-۱- راديو

توجه راديو به موضوع زبان فارسی به سال‌های نخست دهه چهل بازمی‌گردد. برنامه گفتگو محور «در مکتب استاد» راديو ایران نخستین برنامه آموزشی زبان فارسی در راديو است که در ابتدا با حضور استاد سعید نفیسی بین سال‌های ۱۳۴۱ تا ۱۳۴۴ پخش می‌شد. پس از استاد نفیسی، ضیاءالدین سجادی اجرای این برنامه را برعهده گرفت. این برنامه دو محور کلی داشت: آموزش درست‌نویسی و کاربرد صحیح کلمات در زبان فارسی و شرح ابیات و نوشته‌های دشوار شعرا و بیان پیچیدگی‌های متون ادبی به زبان ساده. در قسمت‌های اول برنامه استاد نفیسی تنها به سؤالات مجری پاسخ می‌داد. اما به تدریج، این برنامه مخاطبان بسیاری پیدا کرد و شنوندگان نامه می‌نوشتند و سؤالات خود را مطرح می‌کردند. در ادامه دو نمونه از سؤالات این برنامه که در کتابی به همین نام منتشر شده است، می‌آید.

پرسش: آیا این که بگوئیم روی شما حساب می‌کنم درست است؟

پاسخ: البته روی کسی حساب کردن؛ یعنی روی بدن کسی جمع و تفریق و ضرب و تقسیم کردن! به عوض این که کاغذ بردارند و روی کاغذ این کار را بکنند روی تن

کسی این کار را می‌کنند. می‌توانند در این مورد بگویند: انتظار این کار را از شما دارم یا به شما اطمینان می‌کنم.

پرسش: در خانه درست است یا درب

و این «ب» که به آخر اضافه می‌شود چه نوع «ب» ای است؟

پاسخ: البته در خانه درست است و نه درب خانه، درب عربی و به معنی دروازه است و ب آخر آن جزء کلمه است.

پس از انقلاب و با گسترش شبکه‌های رادیویی داخلی برنامه‌های متعددی ویژه ادب فارسی ساخته شد اما تعداد برنامه‌های آموزشی زبان فارسی اندک است. برای مثال می‌توان به برنامه آموزشی دکتر اصغر اسکندری در رادیو پیام اشاره کرد که به مدت یک دقیقه به یکی از نکات آموزشی زبان فارسی پرداخته و بین سال‌های ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۱ پخش می‌شد.^۱ از میان برنامه‌های رادیویی تنها همین برنامه در جامعه آماری قرار گرفت. عمده محتوای این برنامه مختص درست‌نویسی بوده است. به لحاظ محتوایی زبانی ساده و همه‌فهم انتخاب شده و مخاطب عامه مردم هستند. اما وجه فرهنگ در این نوع برنامه‌سازی دیده نشده است. تنها برنامه رادیویی بررسی‌شده نیز فاقد جلوه‌های شنیداری جذاب بود.

در شبکه‌های مختلف رادیویی عمده برنامه‌ها به حوزه ادبیات فارسی اختصاص داشته است و نه آموزش زبان فارسی؛ از این رو، تنها برنامه دکتر اسکندری جزوه جامعه پژوهش حاضر قرار گرفت. برای مثال برنامه «پارسی‌گویان» رادیو ایران برنامه‌ای با هدف تقویت وحدت بین فارسی‌زبانان، به حوزه وسیع فارسی‌زبانان می‌پردازد. پارسی‌گویان فراتر از مرزهای جغرافیایی کشور تاریخ، آثار خطی، و گستره و تغییرات زبان فارسی را در گستره جهانی که از کاشغر تا کابل و از بخارا تا سمرقند و از تهران تا کابل و مرزهای بالکان وسعت دارد، طرح می‌کند.

رادیو فرهنگ نیز برنامه‌های متعددی در حوزه ادب فارسی دارد. برنامه ویژه فرهنگستان زبان و ادب فارسی، برنامه وطن فارسی ویژه شناخت شعر، ادب، تاریخ، فرهنگ و هنر ایران به روایت شاعران و استادان کشورهای فارسی‌زبان و دوستداران فرهنگ و تمدن ایران، سه‌گانه حریر سخن (مشاعره رادیویی)، پرینان ادب (شعر و موسیقی) و قند مکرر (حکمت‌ها و پندهای ادبی) از دیگر برنامه‌های این رادیو است.

در رادیو گفتگو نیز برنامه «از فارسی تا پارسی» برنامه‌ای با محوریت رشد و ارتقا زبان فارسی و چگونگی تغییرات آن است که در هر برنامه با دعوت از کارشناسان به بررسی موضوعی زبانی می‌پردازد.

۴-۲- تلویزیون

در سال ۱۳۹۸ و با تشکیل ستاد زبان و ادب فارسی سیما تولید برنامه‌های زبان فارسی در حوزه برنامه‌سازی (برنامه‌های کوتاه‌زمان) و برنامه‌های ترکیبی و مسابقه رونق گرفت. در جدول بعد فهرست

^۱ . پخش این برنامه در سال ۱۴۰۳ مجدداً ادامه یافته است.

برنامه‌های شاخص تلویزیونی بین سال‌های ۱۳۹۸ تا ۱۴۰۱ که در پژوهش حاضر بررسی شده‌اند، ارائه می‌شود.

ردیف	نام برنامه	نوع برنامه	شبکه سیما
۱	پارسی را پاس بداریم	برنامهک	شبکه یک
۲	چایخانه همزبان	نمایشی	شبکه یک
۳	آقا و خانم پارسی	مسابقه	شبکه دو
۴	قند پارسی	برنامهک	شبکه سه
۵	چهار دقیقه فارسی	برنامهک	شبکه چهار
۶	فارسی را پاس بداریم	برنامهک	شبکه پنج
۷	نقل	برنامهک	شبکه آموزش
۸	قندپهلو	مسابقه	شبکه آموزش
۹	فارسی شکر است	برنامهک	شبکه آموزش
۱۰	فارسی‌بان	گزارش	شبکه آموزش
۱۱	قندون	حکایت طنز کهن	نسیم
۱۲	بخش پاسداشت زبان فارسی سیما	گزارش	خبر سیما

جدول ۲. برنامه‌های شاخص سیما در حوزه زبان و ادب فارسی بین سال‌های ۱۳۹۸ تا ۱۴۰۱

بررسی این مقاله در پنج سطح بازبینی در مورد برنامه‌هایی که در جدول ۲ ارائه شده است، به شرح زیر است:

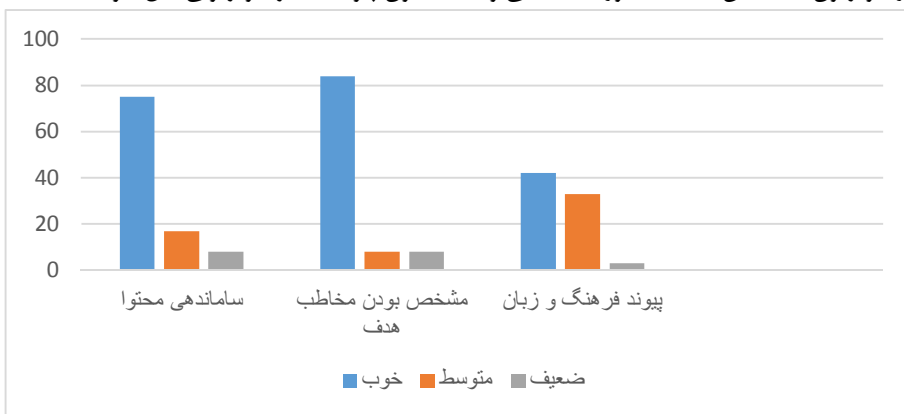
۱-۲-۴- محتوا

سازماندهی محتوایی در برنامه‌های بررسی‌شده مشاهده شد. به این معنی که یک موضوع زبانی در برنامه‌ها انتخاب شده بود و کارشناس-مجری برنامه به شرح آن می‌پرداخت. درمورد گزارش «فارسی‌بان» و مسابقه‌های مشاعر و حتی تنها مجموعه نمایشی زبان فارسی-چایخانه همزبان- نیز به همین ترتیب عمل شده است. تنها در گزارش خبر سیما با عنوان «پاسداشت زبان فارسی» سازماندهی محتوا دیده نشد. این بخش صرفاً با جمع‌آوری واژه‌های بیگانه‌ای که در کلام مسئولان به کار رفته است، به ذکر معادل‌های فارسی می‌پردازد بدون اینکه دسته‌بندی موضوعی رعایت شود. نکته قابل توجه در خصوص محتوای مجموع برنامه‌ها، کاربرد محتوای تکراری در برنامه‌ها و تمرکز بسیار بر واژه‌های بیگانه بود.

اما درمورد پیوند فرهنگ و زبان فارسی باید گفت عمده برنامه‌ها به درست‌نویسی و درست‌گویی محدود شده است. کاربرد زبان معیار اولویت این برنامه‌ها بوده اما به بحث فرهنگ کمتر توجه شده است. به جز برنامهک «نقل» که محتوای آن صرفاً به بازگویی ضرب‌المثل‌های زبان فارسی از زبان غیرفارسی‌زبانان محدود می‌شد و برنامهک «قندون» که به حکایت‌های طنز ادیبان کهن اختصاص داشت؛

در برنامه‌ها به بحث فرهنگ کمتر توجه شده است. تنها قسمت‌هایی از برنامه «فارسی شکر است» به معرفی بزرگان ادب فارسی و جذابیت‌های زبان فارسی اختصاص داشت. از منظر مخاطب هدف باید گفت، مخاطب اکثر برنامه‌ها عامه مردم در نظر گرفته شده بود. تنها برنامه «قند پارسی» شبکه سه به‌طور مشخص به مخاطب جوان اختصاص داشت و برنامه «قندون» مخاطب نوجوان را هم در برمی‌گیرد.

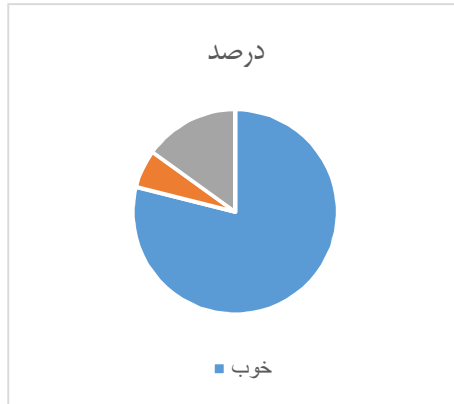
در خصوص برنامه‌های مشاعره که با فرهنگ فارسی پیوند عمیق دارد باید گفت، مسابقه‌های مشاعره کماویش به شیوه تکراری و تنها با تغییر محل ضبط برنامه اجرا می‌شود. به جز مسابقه «قندپهلو» که ساختار جدید و تجربه‌نشده‌ای بوده است و می‌توان گفت برای نخستین بار طنز مکتوب را در تلویزیون به نمایش گذاشت؛ حوزه‌ای که می‌تواند به کانون پیوند با طنز تلویزیونی بدل شود.

نمودار ۱- وضعیت محتوا در برنامه‌های بررسی‌شده

۲-۲-۴- شیوه ارائه محتوا

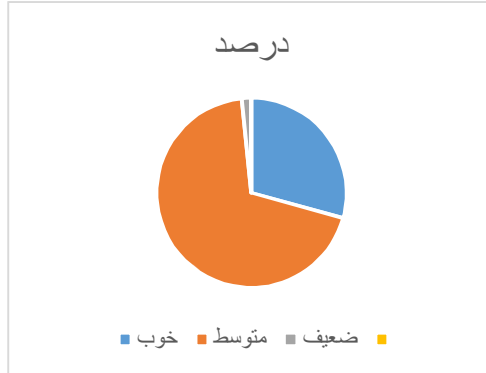
شیوه ارائه محتوا در اکثر برنامه‌ها قابل قبول و مناسب بوده؛ یعنی از زبان ساده و قابل فهم به همراه مثال‌های کافی استفاده شده است. اما در مورد بخش «پاسداشت زبان فارسی» در خبر سیما باید گفت؛ تکرار سریع چندین واژه بیگانه در هر بخش و نمایش صورت بیگانه و معادل فارسی توأمان بر صفحه تلویزیون، موجب شده است تا صورت بیگانه نیز در حافظه بصری مخاطب درج شود. به گونه‌ای که احتمال دارد صورت فارسی کمتر در ذهن مخاطب ماندگار گردد.

نمودار ۲- شیوه ارائه محتوا

۳-۲-۴- جذابیت ظاهری برنامه

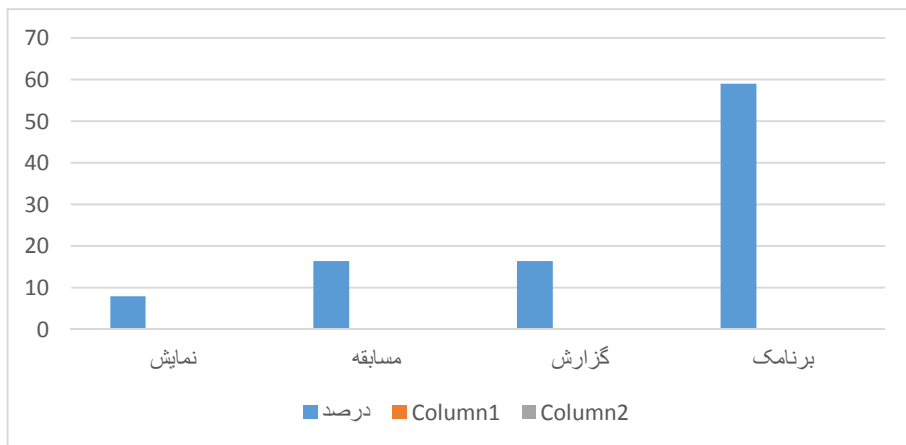
از منظر جذابیت‌های ظاهری برنامه‌ها می‌توان گفت در اکثر برنامه‌ها از جلوه‌های بصری و گرافیک استفاده شده است، هرچندکه برنامه‌ها در این حوزه تفاوت‌هایی داشتند. برنامه‌های پویانمایی مانند «فارسی را پاس بداریم» و «پارسی را پاس بداریم» و «قندون» از جلوه‌های بصری بیشتری نسبت به برنامه‌های کارشناس محور مانند «چهار دقیقه زبان فارسی» و «فارسی شکر است» استفاده کرده بودند.

نمودار ۳- جذابیت ظاهری برنامه‌های بررسی شده

۳-۲-۵- قالب برنامه

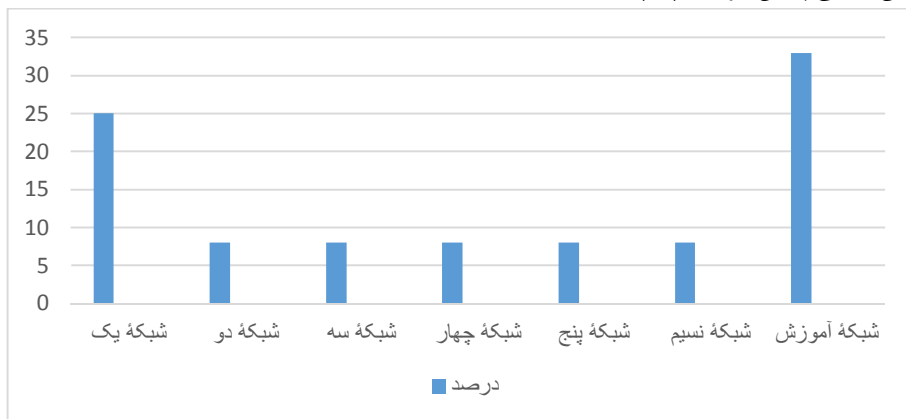
قالب نحوه ارائه پیام است که محتوا و نوع رسانه آن را ایجاب و برنامه‌ساز آن را انتخاب می‌کند (واژه‌نامه اصطلاحات کاربردی در برنامه‌سازی صداوسیما جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۶۶: ۴). از میان قالب‌های مختلف بیش از نیمی از برنامه‌های آموزشی در قالب برنامه (۵۹٪) ارائه شده‌اند. در نمودار زیر تفکیک قالب‌ها ارایه شده است. میزان استفاده از دو قالب گزارش و مسابقه (۱۶٫۵٪) برابر بوده است.

نمودار ۴- انواع قالب‌های برنامه‌های آموزشی تلویزیونی پژوهش حاضر

۳-۲-۶- شبکه پخش برنامه

بر اساس نمودار زیر بیشترین برنامه‌های آموزشی تلویزیونی بررسی شده از شبکه آموزش (۳۵٪) پخش شده است. شبکه یک (۲۵٪) در جایگاه بعدی است. مابقی شبکه‌ها هم تنها یک برنامه منتخب آموزش زبان فارسی پخش کرده‌اند (۸٪).

نمودار ۵- شبکه‌های پخش برنامه‌های آموزشی تلویزیونی پژوهش حاضر

۵- بحث و نتیجه‌گیری

«مسئله اهتمام به زبان و ادبیات فارسی و تقویت و گسترش آن سیاست روشن و رسمی جمهوری اسلامی ایران است» (صادقی و کشفی، ۱۳۹۰: ۱). در کشوری مانند ایران که با وجود گروه‌های قومی-زبانی مختلف، تنها یک زبان رسمی وجود دارد و این زبان به عنوان تنها وسیله ارتباطی یا زبان مشترک همه این گروه‌ها به کار گرفته می‌شود، گسترش، تقویت و معیارسازی این زبان ملی و مشترک، یک جنبه

از کار دشوار و پیچیده برنامه‌ریزان زبان است. بدین ترتیب، باید شرایط مناسب جهت یادگیری زبان فارسی برای همه غیرفارسی‌زبانان کشور و به ویژه کودکان در سنین پیش از دبستان فراهم گردد(همان: ۱۹۵).

استفاد از شبکه‌های رادیویی و تلویزیونی به عنوان منابع آموزشی در اکثر کشورهای پیشرفته و در حال توسعه رواج دارد. صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران نیز برنامه‌هایی برای آموزش زبان فارسی در صدا و سیما تولید و پخش می‌کند. با ارتقای کیفیت و همسویی با رویکردهای آموزشی، این برنامه‌ها می‌تواند به عنوان یکی از ابزارهای گسترش زبان فارسی مورد توجه قرار گیرد.

در مقاله حاضر بخشی از تولیدات صدا و سیما در حوزه زبان فارسی در شبکه‌های سراسری بررسی شد. این بررسی نشان می‌دهد به علت نبود برنامه‌ریزی مشخص زبانی در رسانه ملی، تولیدات زبانی به شکل سلیقه‌ای و گاهی با محتوای تکراری همراه است. در صورتی که با فعالیت بخشی نظارتی، این آثار می‌تواند سازماندهی شود. تمرکز بسیار بر روی واژه بیگانه و معرفی معادل‌های فارسی موجب ارائه محتوای تکراری در برنامه‌ها شده است.

مرور تجربه کشورهای موفق در حوزه آموزش زبان در رسانه نشان می‌دهد تولید بلندمدت و با برنامه‌ریزی و مخاطب‌محور شدن برنامه‌ها، به شکلی که نیازهای مخاطب دریافت شود، کلید موفقیت است. برای نمونه برنامه «مرسی پروفیسور» تولید شبکه ۵ تلویزیون فرانسه با اجرای یک زبان‌شناس، از سال ۲۰۰۴ تا به امروز ادامه دارد. درحالی که در برنامه‌های فارسی به جز برنامه‌های ویژه مشاعره، برنامه‌ای که تعداد آن بیش از نود قسمت باشد، مشاهده نشد.

نکته برجسته دیگر در برنامه‌های بررسی‌شده، عنوان برنامه‌ها بود که اغلب تکراری و نزدیک به هم است. دو برنامه «فارسی را پاس بداریم» و «پارسی را پاس بداریم»؛ نمونه‌ای از این دست است. واژه فارسی یا پارسی در اکثر عنوان‌ها تکرار شده است. انتخاب عنوان یکی از مراحل دشوار در برنامه‌سازی است. عوامل متعددی در جذابیت عنوان برنامه می‌توانند تأثیرگذار باشند. به طور معمول، دو عامل بینامتنیت و برجستگی به عنوان عوامل جذابیت عنوان معرفی می‌شوند. در برنامه‌های بررسی‌شده از عامل مهم جذابیت عنوان کمتر استفاده شده بود. هرچند که در «فارسی شکر است» از عامل بینامتنیت (اشاره به اولین داستان کوتاه فارسی با همین نام به نوشته جمالزاده) و در «قندپهلوی» نیز از برجستگی استفاده شده بود.

به لحاظ قالب، برنامه‌های آموزش فارسی بود. این قالب می‌تواند به عنوان پرکننده در جدول پخش برنامه‌های شبکه در زمان اوج بیننده مورد توجه قرار گیرد و مثلاً در ساعات اوج بیننده مثل پیش از خبر یا قبل از پخش سریال نمایش داده شود.

بیشترین برنامه‌های آموزش زبان فارسی از شبکه آموزش پخش شده بود. علت این امر به تشکیل ستاد زبان فارسی در سال ۱۳۹۸ در این شبکه بازمی‌گردد. این درحالی‌است که عمدتاً میزان مخاطب این شبکه کمتر از دیگر شبکه‌ها است و به عبارتی برنامه‌های آموزشی پخش‌شده کمتر دیده‌شده‌اند.

در صورت نظام‌مند شدن برنامه‌سازی آموزشی زبان فارسی در صدا و سیما و ساخت برنامه بر اساس مأموریت شبکه‌ها و مخاطب؛ از ساخت برنامه‌هایی با محتوای تکراری جلوگیری خواهد شد. در این مطالعه تنها شبکه‌های سراسری بررسی شد. بررسی وضعیت آموزش زبان فارسی در شبکه‌های برون مرزی و استانی می‌تواند موضوع پژوهش‌های دیگری باشد.

منابع

- آقاگل‌زاده، فردوس (۱۳۸۹). تحلیل گفتمان رادیو بر پایه نظریه‌ها و راهبردهای زبان‌شناسی. تهران: دفتر پژوهش‌های رادیو.
- ایرانی، ناصر (۱۳۷۵). «زبان فارسی را حفظ کنیم». در مجموعه مقالات: درباره زبان فارسی. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- باطنی، محمدرضا (۱۳۸۰). «پیشنهادهایی درباره تقویت و گسترش زبان فارسی». زبان و تفکر. (چاپ هفتم). تهران: نگاه.
- بی‌نام (۱۳۶۶). *واژه‌نامه اصطلاحات کاربردی در برنامه‌سازی صدا و سیما*. امور برنامه‌ریزی و ارزیابی.
- بی‌نام (۱۳۹۲). *نقشه مهندسی فرهنگ کشور*. ناشر: دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی.
- حسینی مؤخر، سیدمحسن (۱۴۰۲). *آموزش زبان فارسی در رادیو و تلویزیون: بایدها و نبایدها*. تهران: مرکز تحقیقات صدا و سیما.
- زندى، بهمن (۱۳۷۷). *زبان‌شناسی آموزشی و برنامه‌ریزی آموزش فارسی به غیرفارسی‌زبانان (یک رویکرد نظام‌بنیاد)*. رساله دکتری، دانشگاه تهران.
- زیاده ابراهیم ساتی، زهیر (۱۳۸۶). *آموزش و یادگیری زبان فارسی از طریق رسانه‌های گروهی «رادیو و تلویزیون» به عنوان زبان خارجی*. رساله دکتری، دانشگاه تهران.
- سارلی، ناصرقلی (۱۳۸۰). *برنامه‌ریزی زبان و صدا و سیما*. تهران: مرکز تحقیقات صدا و سیما.
- صادقی، اسماعیل (۱۳۸۱). *عوامل مؤثر بر زبان صدا و سیما*. مرکز تحقیقات صدا و سیما.
- صادقی، محمدمسعود و سید علی کشفی، سیدعلی (۱۳۹۰). *وضعیت دیپلماسی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (راهبردهای گسترش زبان فارسی در خارج از کشور)*. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- صبوری کاشانی، احمد (۱۳۶۹). *آموزش زبان فارسی به عنوان زبان خارجی*. رساله کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران.
- عظیمی فرد، فاطمه (۱۳۹۰). *نگاهی به آموزش زبان فارسی در سایت‌های شبکه‌های رادیویی برون مرزی ایران*. با زبان فارسی. مجموعه مقالات نخستین همایش بین‌المللی گسترش زبان

نگاهی به برنامه‌های آموزش زبان فارسی در صدا و سیما / ۴۱

و ادبیات فارسی؛ چشم‌انداز، راهکارها و موانع. به کوشش عباسعلی وفایی و رضامراد صحرایی. (۷۱۹-۷۳۲). تهران: شورای گسترش زبان و ادبیات فارسی.
عظیمی‌فرد، فاطمه (۱۳۹۲). نقش رسانه ملی در گسترش زبان فارسی. مرکز تحقیقات صدا و سیما.

فیروزان، مهدی (۱۳۷۱). تاثیر متقابل زبان رسانه‌ها. دومین سمینار زبان فارسی در صدا و سیما. تهران: سروش.

نقدی، سارا (۱۳۸۰). نقش رسانه‌های جمعی در آموزش زبان فارسی. رساله کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبایی.

Abdel Wahab, M. (2013). "Developing an English Language Textbook Evaluative Checklist", *Journal of Research & Method in Education* 1(3): 2320-7388.

Miekley, J. (2005). ESL Textbook Evaluation Checklist, *The Reading Matrix*, 5(2), Retrieved from http://www.readingmatrix.com/archives_vol5_no2.html.

سداو
